

ZBORNÍK
FILOZOFICKEJ FAKULTY
UNIVERZITY KOMENSKÉHO

PHILOLOGICA
LXXII

SLOVO A TVAR
V ŠTRUKTÚRE A V KOMUNIKÁCI

2013
UNIVERZITA KOMENSKÉHO, BRATISLAVA

Zodpovedný redaktor
Executive Editor

Prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Editori
Editorial Board

hlavná editorka
Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

editorky
Mgr. Katarína Muziková, PhD.
Mgr. Zuzana Hargašová, PhD.

editovanie a preklad abstraktov
Assoc. Prof. Mark Richard Lauersdorf, Ph. D.

Recenzenti
Reviewers

PhDr. Milan Majtán, DrSc.
Prof. PhDr. Juraj Vaňko, CSc.

© Univerzita Komenského v Bratislave, 2013

Požiadavky na výmenu adresujte:

All correspondence and exchange requests should be addressed to:

Filozofická fakulta
Univerzita Komenského
Ústredná knižnica

Faculty of Philosophy
Comenius University
Central Library

Gondova 2
814 99 Bratislava

Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia

ISBN 978-80-223-3562-1

**Zborník vedeckých príspevkov
venovaný pamiatke ľudskej i vedeckej osobnosti –
profesorovi Eugenovi Paulinymu
pri príležitosti 100. výročia jeho narodenia**

**Prof. PhDr. Eugen Pauliny, DrSc.
(13. 12. 1912 – 19. 5. 1983)**

OBSAH

EUGEN PAULINY V SPOMIENKACH

- Rudolf Šrámek:** Obohacujúci setkání s Eugenem Paulinym21
Enriching meetings with Eugen Pauliny
- Slavomír Ondrejovič:** Eugen Pauliny – známy i neznámy27
Eugen Pauliny – well-known and unknown
- Jana Pekarovičová:** Eugen Pauliny a Studia Academica Slovaca37
Eugen Pauliny and Studia Academica Slovaca

HISTORICKÁ LINGVISTIKA A DIALEKTOLÓGIA

- Pavol Žigo:** Prínos Eugena Paulinyho pre výskum slovanskej morfológie51
The contribution of Eugen Pauliny to research on Slavic morphology
- Adriana Ferencíková:** Dva syntaktické javy z geografického aspektu63
Two syntactic phenomena from a geographical perspective
- Gabriela Múcsková:** Variantnosť výsledkov gramatikalizačných procesov
vo vývine psl. perfekta v slovenských nárečiach69
*Variation in the results of grammaticalization of the Proto-Slavic perfect
in the Slovak dialects*
- Renáta Kamenárová:** Poznámky k výskumu substantívnej deklinácie v rámci
Slovanského jazykového atlasu81
*Notes on the investigation of the nominal declension on the basis of the
Slavic linguistic atlas*
- Martina Ireinová – Hana Konečná:** Završení práce na *Českém jazykovém
atlase* a nejbližší úkoly české dialektologie89
*The conclusion of work on the Czech linguistic atlas and the next tasks of
Czech dialectology*
- Lubor Králik:** Z etymologickej problematiky *Historického slovníka
slovenského jazyka*: tzv. fantómové slová97
*Some Etymological Problems of the Historical Dictionary of the Slovak
Language: "Ghost-Words"*
- Lubica Dvornická:** Ludové názvy niektorých rastlín s komponentom *koreň*
v slovenských nárečiach105
*Folk names for several plants with the component koreň (,root')
in the Slovak dialects*
- Jaromír Krško:** Niekoľko poznámok ku kontrakcii v slovenčine121
Comments on contraction in Slovak
- Siniša Habijanec:** Vznik stredoslovenských tvarov typu *dobrô* (Paulinyho
teória v novom rúchu)127
*The origin of Central Slovak forms of the dobrô type (Pauliny's theory
in a new guise)*

- Marianna Sedláková:** Vokalickej a konsonantickej mäkkostná korelácia v slovenských nárečiach na základe fonologickej mikroštruktúry jedného nárečia juhovýchodného Spiša.....137
The vocalic and consonantal correlation of palatalization in the Slovak dialects on the basis of the phonological microstructure of one dialect from southeastern Spiš
- Viera Kováčová:** Archaizmus v nivelizačnom procese (Konsonantická mäkkostná korelácia a sotácke nárečia severovýchodného Zemplína)149
An archaism in the leveling process (The original consonant palatalization correlation and the Sotak dialects of north-eastern Zemplín)
- Anna Ramšáková:** Integračné javy zvukovej a tvaroslovnej roviny v nárečiach na česko-poľsko-slovenskom pomedzí.....157
Integrational phenomena at the phonological and morphological levels in dialects on the Czech-Polish-Slovak border

TEÓRIA A DEJINY SPISOVNÉHO JAZYKA

- Juraj Dolník:** Adekvátnosť teórie spisovného jazyka (inšpirácie E. Paulinyho)....171
Adäquatheit der Theorie der Standardsprache (Inspirationen von E. Pauliny)
- Konstantin Lifanov:** Kodifikácia Antona Bernoláka a jej realizácia v praxi (na príklade párových mäkkých spoluhlások)179
Anton Bernolák's codification and its realization in practice (on the example of paired soft consonants)
- Katarína Muziková:** Eugen Pauliny a výskum dejín spisovnej slovenčiny193
Eugen Pauliny and the investigation of the history of standard Slovak
- Zuzana Hargašová:** K používaniu češtiny na našom území v mladšom predspisovnom období vývinu slovenčiny203
On the use of Czech in our territory during the later pre-codification period of Slovak
- Sándor János Tóth:** Menej zdôrazňované pohľady Eugena Paulinyho pri skúmaní dejín spisovnej slovenčiny211
Weniger akzentuierte Gesichtspunkte der Geschichte der slowakischen Schriftsprache von Eugen Pauliny

ŠTRUKTURALIZMUS

- Miloslav Darovec:** Časopis *Slovo a tvar*.....223
The Journal Slovo a tvar
- Tat'ána Vykypělová – Bohumil Vykypěl:** Dědictví Bratislavského lingvistického kroužku.....237
Das Erbe des Pressburger Linguistenkreises

SOCIOLINGVISTIKA

- Mark Richard Lauersdorf:** Eugen Pauliny and Historical Sociolinguistics.....243
Eugen Pauliny a historická sociolingvistika

Ivo Vasiljev: Dialektika označujúceho a označovaného v procese komunikácie a osvojovanie jazyka.....	251
<i>The dialectics of the signifier and the signified in the process of communication and language acquisition</i>	
Jana Svobodová: Spisovná čeština v prostoru a čase.....	259
<i>The Czech literary language in space and time</i>	
Alžbeta Uhrinová-Hornoková: Slovenské slovo v Maďarsku, v médiách	267
<i>Slovak in the media in Hungary</i>	

ŠTYLISTIKA A PRAGMALINGVISTIKA

Jozef Mlacek: Paulinyho kapitola <i>O slohu</i> a jej miesto vo vývine slovenskej štylistiky.....	277
<i>Pauliny's chapter on style and its place in the development of Slovak stylistics</i>	
Stanisław Gajda: Stylistyka dziś.....	287
<i>Integrative stylistics</i>	
Oľga Orgoňová: Od štrukturalistickej štylistiky k súčasnej štylistike v 21. storočí.....	293
<i>From structural stylistics to contemporary stylistics in the 21st century</i>	
Alena Bohunická: S Eugenom Paulinym k štylizácii v súkromí a na verejnosti...301	
<i>With Eugen Pauliny toward stylization in private and in public</i>	
Zuzana Mikušová – Dana Široká: Slovenský mediálny xenodiskurz.....	307
<i>Foreign discourse elements in the Slovak media</i>	

FONETIKA A FONOLÓGIA

Ján Sabol – Iveta Bónová: Paulinyho koncepcia slabiky	323
<i>Pauliny's concept of the syllable</i>	
Ondřej Šeřčík: Archifonémy a jejich realizace.....	331
<i>Archiphonemes and their realization</i>	

SLOVOTVORBA

František Štícha: K pojmu „slovotvorný typ“	341
<i>Concerning the concept „derivational type“</i>	
Martin Ološtiak: Systém v slovnej zásobe alebo O paradigmatickej motivácii lexikálnych jednotiek.....	349
<i>System in the lexicon and the concept of paradigmatic motivation</i>	
Zdenko Dobřík: Orientácia v slovotvorbe a mimo nej.....	359
<i>Orientation in word formation and outside of it</i>	
Magda Ševčíková: Česká adverbia s příponou <i>-o</i> v teoretickém popisu a v syntakticky anotovaném korpusu.....	365
<i>Czech adverbs with the suffix -o in theoretical description and in the syntactic annotation of a corpus</i>	

GRAMATIKA

- Maryla Papierz:** Slovo a tvar v syntaxi. Od významu k forme v základných predikátovo-argumentových štruktúrach377
Word and form in syntax. From meaning to form in basic predicate-argument structures
- Jana Marie Tušková:** Cizí oikonyma v deklinačnóm systéme psané češtiny (na materiálu ČNK)385
Foreign oikonyms in the declension system of written Czech (on material from the Czech national corpus)
- Martina Ivanová:** Verbá s kongenerickým doplnením v slovenčine.....399
Verbs with congeneric complements in Slovak
- Veronika Kolářová:** Adverbální předmětový genitiv a jeho protějšky v nominálních konstrukcích: případ posesiva.....411
The adverbial objective genitive and its counterparts in nominal constructions: The case of possessives
- Katarína Dudová:** Kognitívne východiská sémantickej organizácie vety v slovenčine423
The cognitive bases of the semantic organization of the sentence in the Slovak language
- Jana Lauková:** Hypotaxa v štruktúre niektorých vybraných komunikátov v nemčine a slovenčine435
Hypotaxe im Struktur von einigen ausgewählten Kommunikaten im Deutschen und im Slowakischen
- Martina Bodnárová:** Ukazovacie zámená *to* a *toto* v neinštitucionálnom dialógu dospelých na východnom Slovensku445
Deiktische Pronomina to und toto im nichtinstitutionellen Dialog der Erwachsenen in der Ostslowakei

MENEJ ZDÔRAZŇOVANÉ POHĽADY EUGENA PAULINYHO PRI SKÚMANÍ DEJÍN SPISOVNEJ SLOVENČINY

Sándor János Tóth

Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Komárno

WENIGER AKZENTUIERTE GESICHTSPUNKTE DER *GESCHICHTE* DER SLOWAKISCHEN SCHRIFTSPRACHE VON EUGEN PAULINY

Abstract

Diese Studie analysiert Paulinys *Geschichte der slowakischen Schriftsprache* aus dem Jahre 1983 aus einem kontaktologischen Gesichtspunkt. Es werden die slowakisch-ungarischen Zusammenhänge der äußeren Sprachgeschichte hervorgehoben. Im Form von Kommentaren zu Zitaten aus Paulinys Werk vergleichen wir die ungarischen und slowakischen Gesichtspunkte der Sprachgeschichte. Zum Schluss wird eine Wortliste als Beweis der slowakisch-ungarischen Sprachkonvergenz angeboten.

Schlüsselwörter: Sprachgeschichte, slowakisch, ungarisch, Konvergenz, Substrat, Superstrat

Paulinyho dielo *Dejiny spisovnej slovenčiny* z r. 1983 je vzácnym čítaním pre maďarského, českého i nemeckého výskumníka. Napriek tomu, že titul knihy jednoznačne poukazuje na dejiny spisovného jazyka jedného národa – Slovákov –, je to viac než jazykovedné dielo čisto o jednom jazyku. Je aj učebnicou histórie nášho regiónu.

Vybrať jedno hľadisko z vedeckého diela môže byť skreslením. Každý číta odlišnými očami, o dôležitosti rozhoduje kontext a záujmy čitateľa. Medzi historikmi slovenského a maďarského jazyka sú nezhody nevyriešené už dlho, lebo každý číta dielo druhého vlastnými očami a zdôrazňuje svoju pravdu.

V porovnaní s publikáciami Jána Stanislava (1967), Rudolfa Krajčoviča (1971) a autorov Rudolfa Krajčoviča a Pavla Žiga (2002) sa v tomto diele Eugen Pauliny zaoberá najmenej fonetickým a morfológickým vývinom slovenčiny. Keďže tieto lingvistické údaje boli už v čase vydania Paulinyho *Dejín* dôkladne vysvetlené, bola tu zrejme väčšia potreba objasnenia niektorých diskutabilných otázok vonkajších dejín slovenského jazyka. Základné štruktúrne zmeny jazyka sú zakomponované do von-

kajších dejín a do textových príkladov. E. Pauliny nepíše o maďarských súvislostiach veľkej zmeny najpevnejšej – fonologickej – roviny jazykovej štruktúry slovenčiny, ktorá nastala práve v 10. – 12. storočí (Novák, 1935, s. 102; Krajčovič, 1971, s. 45 – 70; Múcsková, 2011, s. 278 – 280). Aj v maďarčine sa uskutočnili veľké zmeny v štruktúre jazyka od čias príchodu do Karpatskej kotliny do upevnenia Uhorska (Bárczi – Benkő – Berrár, 1993, s. 502, 512 – 518). Z toho sa dá vyvodiť, že nové etnické kontakty a zmena štátnych útvarov vplývali na obidva jazyky, veď podľa E. Nováka (1980, s. 9) „nijaká závažnejšia štruktúrna zmena v nijakom jazyku nenastáva bez vonkajšieho inojazyčného zásahu”. Môžeme vysloviť myšlienku, že slovenčina sa vyvíjala na základe interkultúrnej komunikácie?

Paulinyho snaha podať ucelený pohľad na vývin a históriu slovenčiny a integrovať mimojazykové a lingvistické údaje má za následok, že sa autor nemohol vyhnúť otázkam sebaidentifikácie Slovákov a slovenčiny medzi ostatnými Slovanmi a slovanskými jazykmi, neskôr predovšetkým vo vzťahu s Čechmi (často uvádza „české aneb slovenské” jazykové pamiatky – porov. Pauliny, 1983, s. 76 – 116; Novák, 1935). V menšom rozsahu sa zaoberá maďarskými a nemeckými súvislosťami. Dielo teda bohato spracúva aj „cudzosť”. Stále sme svedkami toho, ako prichádza to cudzie do slovenského jazyka, ako slovenská kultúra reaguje na cudzie prvky, vplyvy.

„Zaradenie predkov Slovákov do uhorského štátneho útvaru bolo teda jednou z podmienok vzniku a formovania slovenskej národnosti. No z druhej strany zaradenie slovenského územia do štátneho uhorského útvaru a organizácia toho štátneho útvaru spôsobili, že na slovenskom území sa neutvorilo nijaké slovenské politické, hospodárske alebo kultúrne centrum.” (Pauliny, 1983, s. 48; porov. tiež Dolník, 2006, s. 60 – 77; 2010, s. 93 – 89)

Ktoré prvky Paulinyho *Dejín spisovnej slovenčiny* sú zaujímavé z hľadiska slovensko-maďarského, slovensko-nemeckého, slovensko-českého kontaktu alebo areálu? E. Pauliny tieto pojmy nepoužíva, nedá sa povedať, že jeho zámerom by bolo napísať kontaktovo- alebo areálovingvistické dielo, ale predsa sa dostal blízko k takému riešeniu.

„Termín 'spisovný jazyk' s tým obsahom, ktorý mu dávame dnes, má svoje plné oprávnenie vlastne len pre celospoločenskú formu jazyka od obdobia, ako sa formoval v danej spoločnosti buržoázny národ. Aj v takej spoločnosti len vtedy, keď príslušný buržoázny národ je samostatný...” „Z druhej strany, akési oprávnenie má termín 'spisovný jazyk' aj v období, v ktorom sa končí formovanie národnosti a v ktorom sa už začína formovať novodobý národ.” (Pauliny, 1983, s. 6)

Autor sa pri spracovaní obdobia pred kodifikovaním musí venovať aj „predhistórii” spisovného jazyka, teda rôznym útvarom, z ktorých vznikla moderná slovenčina. Z porovnania rozsahu – prvých 160 strán venuje autor obdobiu pred A. Bernolákom a L. Štúrom a spisovnou slovenčinou sa zaoberá na približne 70 stranách. Pravda, vývin je možno zaujímavejší ako výsledok.

„Postupne sa utvorila už v časoch Veľkomoravskej ríše úplná feudálna terminológia, ...“ „Môžeme ju relatívne dobre rekonštruovať, pretože Maďari

po založení uhorského štátu prevzali do svojho jazyka celú odbornú feudálnu terminológiu, ktorá sa pred ich príchodom na tomto území utvorila...” „Maďarský slavista István Kniezsa predpokladá, že Maďari prevzali tieto termíny z iných, najmä južnoslovanských jazykov. Toto stanovisko neobstojí.” (ibid., s. 12 – 13)

Polemiku I. Kniezsu a J. Stanislava rieši E. Pauliny dosť jednoducho. Celá debata je neopodstatnená, keď sa akceptuje prítomnosť južnoslovanských prvkov vo vývine slovenčiny (Krajčovič, 1971, s. 30).

„Zreteľný slovanský vplyv prejavuje aj najstaršia maďarská súvislá jazyková a literárna pamiatka *Halotti beszéd és könyörgés* ...“ „Sú v nej napr. slová *bratym, milostben, izsa* (=iže). Jej podrobný rozbor zo slavistického stanoviska doteraz chýba.” (Pauliny, 1983, s. 46)

Dejiny maďarského jazyka (Bárzsi – Benkő – Berrár, 1993, s. 44) pripomínajú slovanský pôvod týchto slov, ale slovanské súvislosti prvej súvislej jazykovej pamiatky maďarčiny sú v Maďarsku menej zdôrazňované. Aj história slova *igric* (Pauliny, 1983, s. 51) je ukazovateľom takého bohatého komplexu jazykových kontaktov, slovanské prevzatia sú vymenované a tematicky a časovo zaradené aj v *Dejinách maďarského jazyka*, ale fonologickú konzervačnú rolu maďarčiny nevyzdvihujú.

Pojmy *substrát, superstrát* a *adstrát* E. Pauliny nepoužíva, ale tu a v neskoršom kontakte s maďarčinou ide o tieto javy. Raz je maďarčina substrátom, inokedy superstrátom a mení sa to od čias príchodu starých Maďarov do Karpatskej kotliny až dodnes. V modernom období je teda jasné, o ktorý slovanský jazyk v súvislosti s maďarčinou ide. Ale vo veľkomoravskom období ešte nemôžeme hovoriť o takom či onakom jazyku, ide o kmene s nárečiami:

„Situácia dnešného spisovného jazyka sa nemôže mechanicky prenášať do minulosti.” (Pauliny, 1983, s. 6)

To znamená, že ani dnešné štátne útvary by sa nemali prenášať do minulosti:

„Aj božie súdy, ktoré sa v Uhorsku opierali o tunajšie staré slovanské zvyklosti, zachovali si za Uhorska svoje staré predkresťanské rozmiestnenie. Na starom Slovensku sa konali v Nitre, Ostrihome a v Bratislave.” (Pauliny, 1983, s. 15)

Pôvod božích súdov, ktoré spomína E. Pauliny ako paralelu vo forme reálií k lexikálnym prevzatiam, patrí do mimojazykového kultúrneho dedičstva. Ich slovanský pôvod nie je zdôraznený v maďarskom kultúrnom povedomí, hovorí sa iba o predkresťanskej zložke – tie sú v 8 – 9. storočí v Karpatskej kotline synonymom. Pojem *staré Slovensko* je pre toto obdobie vedecky nepresný výraz, správnejšie by bolo *územie dnešného Slovenska* alebo *slovanský etnický región Horného Uhorska*. Mapa na s. 49 uvádzajúca stolice z 10. – 12. storočia s hranicami z roku 1920 odráža tiež politické očakávania národnej politiky ZSSR (porov. Käfer, 2007, s. 114 – 166): „Majetkom celého národa v plnom zmysle slova sa stáva spisovný jazyk len v socialistickej spoločnosti pri formovaní socialistického národa.”

V tomto duchu píše E. Pauliny (ibid., s. 6) o cirkevných súvislostiach vývinu slovenčiny, či už ide o Cyrila a Metoda alebo o stredoveké kláštory a kapituly. Na s. 64 a 65 čítame:

„Ako sa už uviedlo, treba predpokladať, že v pastoračnej praxi a v prvých storočiach Uhorského kráľovstva sa používala na Slovensku slovenčina. Doteraz sa nepodarilo na to nájsť nijaký priamy doklad. Ale na možnú existenciu týchto textov možno okrem nepriamych dôkazov uviesť aj sobášnu a krstnú formulu Ostrihomského rituálu z r. 1625.“ „... jazykom, o ktorom možno bez pochybností tvrdiť, že je to slovenčina, ba presnejšie stredná slovenčina s bohemizmami.“

Nedoloženosť a hypotetickosť chýbajúcich jazykových pamiatok sú problémom spracúvania slovenských dejín. Ale konkrétnym dôkazom slovenskej jazykovej kultúry je napr. kultúrne centrum v Trnave, preklad Pázmányho *Hodegusa* a prvý slovenský slovník: „Organizačnou prácou Petra Pázmánya a okolia vznikla univerzita a tlačiareň v Trnave, ktorá je ovocím aj pre slovenskú kultúru. Do r. 1777 vydali tu 228 diel v slovenskom jazyku“ (Käfer, 2007, s. 30).

E. Pauliny odmieta ďalšiu rozšírenú tézu:

„Matúša Čáka Trenčianskeho hodnotila staršia slovenská historiografia ako slovenské knieža. Je to nesprávne. (Rod Čákovcov pochádzal zo Zadunajska.)“ (Pauliny, 1983, s. 62)

Zadunajský pôvod v staršej slovenskej historiografii totiž nevyklučoval slovenský pôvod, ako ukazuje aj Stanislavov *Slovenský juh v stredoveku*. Medzi oligarchami E. Pauliny vymenúva ešte Omodejovcov „na východnom Slovensku“, no neuvádza širšie súvislosti, a to že takíto oligarchovia vládli koncom 13. storočia skoro v každom regióne Uhorska, pretože kráľovská moc bola oslabená. Nejde teda o regionálne etnické predobrazy východoslovenského či západoslovenského kraja, ale o feudálne boje o moc. To je nejasnosť terminológie a ďalšie politické požiadavky režimu.

Kým pri skúmaní 8. – 12. storočia bolo najdôležitejšou otázkou rozlišovanie medzi veľkomoravskou a uhorskou zložkou, od 14. – 15. storočia je najdôležitejšou otázkou, čo je slovenské a čo je české.

„S používaním češtiny ako úradného jazyka uhorskej kráľovskej kancelárie v styku so zemepánmi a mestami na Slovensku sa stretávame najmä za kráľa Mateja, ale aj po jeho smrti.“ (Pauliny, 1983, s. 77)

Pozoruhodné je dobrodružstvo slovenskej súvislej jazykovej pamiatky:

„Príčina, pre ktorú vraj boli Spišské modlitby zapísané, je najviac hypotetická, ale najbezpečnejšie vysvetľuje obsahovú stránku týchto modlitieb, ba aj podobu ich jazyka a zápis. V rokoch 1464 – 1493 bol prepoštom spišskej kapituly Gašpar Bak. Bol to Maďar, ktorý bol vojakom v Čiernom pluku kráľa Mateja.“ „... Stal sa doktorom teológie a 25. októbra roku 1472 ho pápež Sixtus IV. vysvätil za kňaza. Po návrate dokončil stavbu katedrály v Spišskej Kapitule a o sedem rokov neskôr, vo výročný deň svojej vysviacky (...) chrám posvätil. Pri tejto príležitosti

celebroval omšu a mal kázeň. A pri tej kázni potreboval text modlitieb.“ „... prepošť Bak, pokiaľ vedel po slovensky, ovládal spišské nárečie.“ „...Ale jeho ovládanie slovenčiny nebolo asi také, žeby mohol spamäti plynule predniesť modlitby, ...“ „Preto si text modlitieb zapísal alebo sám, alebo si ho dal zapísať.“ „... V texte sú chyby, ktoré by Slovan nemohol urobiť...” (Pauliny, 1983, s. 93)

E. Pauliny ako prvý naznačuje pôvod modlitieb ako „ľahák” Gáspára Baka. J. Stanislav (1967, s. 213 – 220) a R. Krajčovič (1979, s. 27 – 28) uverejňujú modlitby ako textovú prílohu, ale ďalej ich neanalyzujú. V novších dejinách (Krajčovič – Žigo, 2002) ako aj v slovenskom kultúrnom povedomí tieto modlitby ako jazyková pamiatka chýbajú.

Pojmy *substrát* – *superstrát* možno chápať ako výsledok útlaku, ale aj ako navrstvenie jazykových prvkov. Toto navrstvenie pekne dokazujú aj osudy niektorých hornouhorských šľachtických rodov a osád.

1. vlna: slovenčina ako *adstrát* maďarčiny v Uhorsku:

„Do konca 15. storočia nemožno hovoriť o maďarizácii. Skôr sa ukazuje, že zemanovia maďarskej etnickej príslušnosti, ktorí v 13. storočí dostali donácie v slovenskom prostredí, sa v priebehu 14. – 15. storočia asimilovali a poslovenčovali.“ „Zostali po nich len pomenovania slovenských dedín, napr.: *Sekule, Pečeňady, Plavecký Štvrtok, Uherce* a pod. Poslovenčovali sa aj osihotené osady románske, valonské, české a ruské, ...” (Pauliny, 1983, s. 137)

2. vlna: slovenčina ako *substrát* maďarčiny v Uhorsku v dôsledku „uhorizácie“ – maďarizácie:

„No z druhej strany treba uviesť, že v období 16. – 17. storočia sa začína výrazná hungarizácia (duchovná maďarizácia) zemanov a strednej šľachty.“ ... upevňuje sa vedomie o homogénnom uhorskom národe (*natio Hungarica, Hungara, gens Hungarica*).“ „... Etnické rozdielnosti tohto uhorského národa neboli dôležité, ale zemanovia bez rozdielu etnickej príslušnosti prijímajú tézu o svojej nadradenosti nad poddaným ľudom a o svojom práve vládnuť na základe maďarskej podmaniteľskej teórie.“ „... Slovenskí zemanovia si začínajú maďarizovať mená. Porov. *My Sz. Ivany Janos, starssy syn niekdy slawney pametj pana Gasspara SwatoJanskeho, ...*“ „Podobne: *Brezovický – Berzeviczy, Dubovický – Dubay, Palúdzsky – Palugyai, Kubínsky – Kubínyi* atď.” (Pauliny, 1983, s. 137 – 138, porov. Kopecká et al., 2011, s. 36 – 37)

O tom istom píše Michal Miloslav Hodža takto:

Boli časi, keď slávne rodiny Velmoženskej a Šlechtickje slovenskú reč ako svoju miláčkovú si mali, slovenskí národ ako svoj vlastní si považovali. Boli časi keď Illésházyouci, Révayouci, Turzouci, Štanžičouci, Vešelinouci, Podmaňickouci, Pronayouci v súkromnom i verejnom živote o veciach našej spoločnej Vlasti viedli, so stolicjami dopisovali slovenskí, obyčaj mávali. Boli časi, keď jeden Podmaňický, Pongráč, Zmeškal, Platthy, Ambrózi, slovenskí knihári spisovali. Teraz je to pravda už inakšie; zo srdca Urodzencov našich vpadou národ náš, Boh vidí že ňje pre svoju vinnu; ňepočuje teraz od ňeho žiadno inšie slovo, iba chuduo slovo potrebi panskej a poddanskej. To je ňerest', ktorá na budúcnosť Urodzestva nášho ľážko padnúť muože; preto že ak láska a prjaťelstvo ľudí ňespojuje, čiri

zákon a právo svetskúo nikdy to dostatočne neurobí. A pritom či je to ňje trápni živuot u prostrjed svojego vlastnjeho národu žit', na spusob cudzincov? ... Sú Páni vo Slovenských stolicjach, ktorí o tom, abi Maďarskú národnosť prijali aňi počut' ňechcú, ktorí visoko sa osvjedčajú, že oňi sú a na veki budú len Slováci: a pri tom vlast'i svojej uhorskej sú verní sinovja. Nuž ale čože je to z toho, keď oňi národnosť Slovenskú žjadnim činom ňenapomáhajú? Či bi ím prikklad maďarskjej zemjanstva v ohleďe tomto ňemau svjet'it'? (Hodža, 1970)

Opis maďarizačného tlaku trochu oslabuje konštatovanie, že jeho jazykové stopy sú minimálne:

„Vplyv maďarčiny na slovenský jazyk nie je, napodív, v slovnej zásobe veľmi badateľný.“ (Pauliny, 1983, s. 135)

E. Pauliny ďalej pokračuje:

(Od r. 1792) „Vo vyšších školách sa vyučuje povinne maďarčina (tak, ako bola nemčina podľa Ratio educationis) a ovládanie maďarčiny sa vyslovilo ako predpoklad pre zastávanie verejných úradov. To boli začiatky legálnej maďarizácie.“ „... Nové požiadavky na zavedenie maďarčiny ako úradného jazyka boli vyhlásené na sneme roku 1805. Na sneme roku 1825 – 27 sa už presadzovala požiadavka pomadžarčiť Slovákov.“ (ibid., s. 139)

Bez prirodzeného napätia na osi substrát – superstrát by sa nemohli sformulovať moderné národné jazyky. Maďarizáciu István Käfer (2007, s. 38) chápe aj ako inšpiráciu pre slovenskú národnú jednotu. Ak pripustíme, že E. Pauliny v horeuvedenom citáte odmieta nútené očakávanie ovládania štátneho jazyka (vtedy pre celé Uhorsko maďarčiny) ako pracovnú podmienku úradníka ako negatívny maďarizačný jav, môžeme si klásť otázku, ako by hodnotil E. Pauliny dnes platný slovenský jazykový zákon, ktorý tiež privileguje štátny jazyk v istých situáciách alebo platný právopis šľachtických mien. Ako slovakizačný?

Slovenčina je dnes *superstrátom* maďarčiny na Slovensku, kým slovenčina v slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku je *substrátom* maďarčiny.

Na slovenčinu vplývala aj čeština ako *adstrát* v 16. – 18. storočí, resp. *superstrát* po r. 1918. E. Pauliny (1983, s. 226 – 227) analyzuje tento pomer k češtine, ale nepoužíva pojem „bohémizácia“. Asi preto, lebo nebol ešte dostatočný časový odstup, aby sa takéto pojmy končiace sa na *-izácia* používali neutrálne, bez akýchkoľvek konotácií, ako čítame u Haarmanna (2007, s. 164) v súvislosti s indoeuropeizáciou Európy, keď opisuje prílív stále nových a nových jazykov a ich navrstvovanie.

Záver

Diskusia o etymológii jednotlivých slov a hodnotení historických udalostí môže byť nekonečná, ostrá alebo miernejšia. Etymológia aj historická veda majú svoje hranice pre nedostatok dôkazov. Pritom sa oplatí pozbierať zhodujúce sa názory, fakty a faktory, ktorých samotná prítomnosť poukazuje na konvergentný vývin s maďarčinou (Novák, 1980, s. 187, 218).

Sú udalosti a osobnosti, ktoré spájajú. Z mimojazykových zložiek Paulinyho dejín vyplýva, že jazykové pamiatky nie sú čisto slovenské, maďarské alebo nemecké, ako sa to už do školskej praxe dostáva. Čo by sa stalo, keby sme aj maturantom vysvetlili, že „starí Slováci“ ani Maďari, slovenčina ani maďarčina neboli národmi a národnými jazykmi v modernom, dnešnom zmysle slova? Že bilingvizmus a multilingvizmus boli prirodzené, preto vznikli *Spišské modlitby* a *Halotti beszéd* v takej forme, v akej vznikli.

Je možné zmapovať stereotypy a prispieť ku konklúzii, že historické udalosti tvoria nielen mimojazykovú zložku dejín slovenčiny, ale aj spoločnú kultúrnu pamäť Slovákov a Maďarov. Je možné vyčleniť teritoriálne aj jazykové slovaciká a hungariká, ale nedá sa hovoriť o ich histórii bez toho druhého. Nie sú zvlášť slovenské a maďarské dejiny, ako ani dejiny jednotlivých národných jazykov nie je možné spracovať jeden bez druhého. Ani Paulinymu sa nepodarilo dodržať to, čo naznačil v názve knihy. Ten menej zdôrazňovaný prvok je zvyčajne ten druhý národ. Otázkou je, či tieto fakty smerujúce k tomu spoločnému, konvergujúce, chceme vyzdvihnúť alebo nie.

Spoločná slovná zásoba – slovanského alebo maďarského pôvodu – je pomocou neprofesionálneho dorozumievania medzi Slovákami a Maďarmi. Napodiv, tieto slová sú málo využité v slovensko-maďarskej relácii, hoci napr. učebnica *Krížom-krážom* veľmi šikovne narába s internacionalizmami. E. Pauliny hovorí o prevzatiach a vymenúva praslovanské rekonštrukcie, resp. súdobé slovenské slovo s maďarským ekvivalentom.

V závere príspevku uvádzame slová, ktoré sú používané v dnešnej slovenčine aj maďarčine, a bez ohľadu na ich slovanský, slovenský, maďarský alebo iný, sprostredkovaný pôvod pomáhajú porozumeniu – v konkrétnom aj prenesenom zmysle slova. Ak by sme k tomu zoznamu pridali aj spoločné germanizmy a internacionalizmy latinského pôvodu, bol by zoznam ešte bohatší. Treba, pravdaže, dávať pozor na sémantické a štylistické zmeny a analyzovať motiváciu, rozličnú frekvenciu slov v jednotlivých jazykoch. Zoznam príkladov E. Paulinyho je doplnený slovenskými lexikálnymi prevzatiami z maďarčiny podľa F. Gregora (1993), I. Kniezsu (1955), *Staršej slovenskej lexiky v medzijazykových vzťahoch* na základe HSSJ (Kopecká et al., 2011, s. 176 – 187) a *Dejín maďarského jazyka* (Bárcezi – Benkő – Berrár, 1993, s. 510). Keďže nám ide o hľadanie prínosu dejín pre používanie jazyka, sú slová uvedené v abecednom poradí bez naznačenia etymológie a príznakovosti.

árenda – árenda	bard – bárd	blha – bolha
báči – bácsi	barna – barna	bôb – bab
baganče – bakancs	batoh, batožina – batyu	bočkor – bocskor
bajúz – bajúsz	belčov – bölcső	bogľa – boglya
balta, baltka, baltička – balta	beštia – bestia	bojtár – bojtár
bankov – bankó	beťár – betyár	bosorka – boszorkány
banovať – bánni	bičak – bicska	brat – barát
bantovať – bántani	bíreš – béres	brázda – barázda
baňa – bánya	birmovať – bérnál	britva – borotva
baracka – barack	bivol – bivaly	brloh – barlang
baran – bárány	bižalma – birsalma	bunda – bunda

čákov – csákó	hrček – höresög	kynožiť – kíozni
čalamáda – csalamádé	huncút – huncut	labanec – labanc
čarovat' – cserélni	hurka – hurka	láda – láda
čaša – csésze	husár – huszár	lampa – lámpa
čavargov – csavargó	hrable – gereblye	lampáš – lámpás
čerešňa – cseresznye	choseň – haszon	ľanča – lencse
cestovina – tészta	chotár – határ	lavica – lóca
čiapka – sapka	chýr – hír	lekvár – lekvár
cifra – cifra	igrig – igric	lopta – labda
čin – csinál	išpán – ispán	mačka – macska
čipka – csipke	jasle – jászol	malina – málna
cisár – császár	juhás – juhász	mäsiar – mézáros
čizma – csizma	kabát – kabát	medved' – medve
čln – csónak	kačica – kacska	mešter – mester
coky – coki	kalap – kalap	milost' – malaszt
čonka – csonka	kaleráb – karalábé	mlyn – malom
cudar – cudar	kapusta – káposzta	močiar – mocsár
čudo – csoda	karpit – kárpit	nádcha – nátha
čutora – csutora	kaštieľ – kastély	obed – ebéd
dengľavý – gyenge	káva – kávé	oblok – ablak
driek – derék	kefa – kefe	obrok – abrak
dereš – deres	kelčík – költség	obrus – abrosz
dežmo – dežma	kepeň – köpeny	oldomáš – áldomás
dlh – dolog	klas – kalász	opát – apát
dohán – dohány	klobása – kolbász	ortáš – irtás
doska – deszka	kľúč – kulcs	padláš – padlás
dudáš – dudás	knieža – kenéz	pagács – pogácsa
ďumbier – gyömbér	kočís – kocsis	pajťáš – pajtás
dvor – udvar	kocka – kocka	pajta – pajta
dvorník – udvarnok	koláč – kalács	palacinka – palacsinta
fajta – fajta	koláč – kalács	palank – palánk
fazuľa – paszuly	komín – kémény	pamuk – pamut
fičúr – ficsúr	komora – kamra	paprika – paprika
filier – fillér	kompa – komp	papuče – papucs
fizier – füzér	kopov – kopó	para – pára
fokoš – fokos	korheľ – korhely	paripa – paripa
furkov – furkó	kormidlo – kormány	pastier – pásztor
gate – gatyá	košík – kosár	pečeňa – pecsenye
gazda – gazda	kosit' – kaszál	pečiatka – pecsét
gerega – görögdinnye	kováč – kovács	peklo – pokol
guba – guba	kračún – karácsony	peniaz – pénz
gul'áš – gulyás	král – király	piatok – péntek
gunár – gúnár	kresťan – keresztyén	pijavica – pióca
hajdúk – hajdú	kučma – kucsma	pivnica – pince
haláslé – halászlé	kukta – kukta	pohár – pohár
haluška – galuska	kukurica – kukorica	pokrovec – pokróc
hamiš – hamis	kupa – kupa	ponosovat' – panaszkodni
hintov – hintó	kurta – kurta	povraz – póráz
holub – galamb	kurtavý – kurta	potkan – patkány
hordov – hordó	kvas – kovász	potok – patak

prostý – paraszt	skala – szikla	tátoš – táltos
puška – puska	slama – szalma	temetov – temető
puškás – puskás	slanina – szalonna	temľov – tömlő
púšť – puszta	slivka – szilva	temnica – tömlőc
rabovať – rabol	slobodný – szabad	tenkeľ – tönköly
rak – rák	sluha – szolga	tkáč – takács
rákoš – rákos (,országgyűlés‘)	sluha – szolga	uhorka – uborka
raž – rozs	sobota – szombat	vadiť – vádol
rejteš – rétes	stól – asztal	vankúš – vánkös
repa – répa	straka – szarka	vároš – város
repce	streda – szerda	večera – vacsora
rúch – ruha	štvrtok – csütörtök	vnuk – unkoa
salaš – szállás	sukňa – szoknya	vrabec – veréb
sejkavý – szőke	tanier – tányér	vrkoč – farkocs
seno – széna	ťapša – tepsi	žačkov – zacskó
šiator – sátor	ťarcha – teher	záloha – zálog
sihoť – sziget	tarisňa – tarisznya	želiar – zsellér
sito – szita	tarkavý – tarka	zobať – zabálni

Faux amis: mozog, nádor, napokon

Literatúra

- BÁRCZI, Géza – BENKŐ, Loránd – BERRÁR, Jolán: *A magyar nyelv története*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 1993. 599 s.
- BYRON, Theodora: *Történeti nyelvészet*. Budapest: Osiris 1997. 309 s.
- DOLNÍK, Juraj: A szlovák nyelv cseh és magyar vonatkozásai. In: *A Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára*. Piliscsaba: PPKE BTK 2006, s. 57–77.
- DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: VEDA 2010. 299 s.
- DORUEA, Ján: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: VEDA 1977. 134 s.
- GREGOR, Ferenc: *A szlovák nyelv magyar elemeiből*. Budapest: ELTE 1993. 77 s.
- HAARMANN, Harald: *Weltgeschichte der Sprachen*. München: C. H. Beck 2007. 397 s.
- HODŽA, Michal Miloslav: *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo*. Bratislava: Tatran 1970.
- KÁFER István: *Hungaroszlovakológia*. Budapest: Szent István Társulat 2007. 208 s.
- KOPECKÁ, Martina et al.: *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch*. Bratislava: VEDA 2011. 202 s.
- KNIEZSA István: *A magyar nyelv szláv jövevényyszavai*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1955.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. 249 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Náčrt dejín slovenského jazyka*. Bratislava: SPN 1971. 190 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka*. Bratislava: SPN 1978. 207 s.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela: Zánik ako typ jazykovej zmeny I. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Bratislava: Univerzita Komenského 2011, s. 277–287.
- NOVÁK, Eudovít: *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava: VEDA 1980. 346 s.
- PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: SPN 1983. 248 s.
- STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967. 512 s.

ZBORNÍK
FILOZOFICKEJ FAKULTY
UNIVERZITY KOMENSKÉHO

PHILOLOGICA
LXXII

Z tlačových podkladov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV
vydala Univerzita Komenského v Bratislave vo vydavateľstve UK
ako účelovú publikáciu pre Filozofickú fakultu UK

Technický redaktor: Mgr. Vladimír Radik
Vytlačilo Polygrafické stredisko UK v Bratislave

ISBN 978-80-223-3562-1